

INSTITUTIONAL FORMATION OF THE ADMINISTRATIVE COURT SYSTEM IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE STAGES OF ITS LEGAL DEVELOPMENT

Dilshod Soliyev

Senior Lecturer, Department of International Law and Public Law Disciplines

University of World Economy and Diplomacy

E-mail: dsoliyev9610@gmail.com

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: administrative court, administrative justice, administrative jurisdiction, judicial review, judicial independence, public law disputes, judicial protection of human rights, institutional reforms, administrative court proceedings, digital justice, electronic court, judicial and legal reforms.

Abstract: The article examines the constitutional and institutional formation of the administrative court system in the Republic of Uzbekistan. Five stages of administrative justice development are identified, their normative foundations and impact on judicial protection of human rights are analysed, and conclusions for improving the system are proposed.

Received: 01.10.26

Accepted: 02.10.26

Published: 03.10.26

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МАЪМУРИЙ СУДЛАР ТИЗИМИНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ШАКЛЛАНИШИ ВА ҲУҚУҚИЙ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Дилшод Солиев

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети

Халқаро ҳуқуқ ва оммавий ҳуқуқ фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

E-mail: dsoliyev9610@gmail.com

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: маъмурий суд, маъмурий адлия, маъмурий юрисдикция, суд назорати, суд ҳокимияти мустақиллиги, оммавий-ҳуқуқий низолар, инсон

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида маъмурий судлар тизимининг конституциявий-ҳуқуқий ва институционал шаклланиши тадқиқ

хуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш, институционал ислоҳотлар, маъмурий суд ишларини юритиш, рақамли судлов, электрон суд, суд-хуқуқ ислоҳотлари.

этилади. Маъмурий адлия ривожланишининг бешта босқичи ажратилиб, ҳар бир босқичнинг норматив асослари ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш самарадорлигига таъсири таҳлил қилинади ҳамда тизимни такомиллаштиришга доир хулосалар илгари сурилади.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И ЭТАПЫ ЕЁ ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ

Дилишод Солиев

Старший преподаватель кафедры международного

права и публично-правовых дисциплин Университет мировой экономики и дипломатии

E-mail: dsoliyev9610@gmail.com

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые	слова:	Аннотация:
административный суд, административная юстиция, административная юрисдикция, судебный контроль, независимость судебной власти, публично-правовые споры, судебная защита прав человека, институциональные реформы, административное судопроизводство, цифровое правосудие, электронный суд, судебно-правовые реформы.		В статье исследуется конституционно-правовое и институциональное становление системы административных судов в Республике Узбекистан. Выделены пять этапов развития административной юстиции, проанализированы нормативные основы каждого этапа и их влияние на эффективность судебной защиты прав человека, сформулированы выводы по совершенствованию системы.

Кириш. Маъмурий судлар тизимининг шаклланиши ва ривожланишини чуқур англаш учун халқаро қиёсий-таҳлил усулига таянилган ҳолда унинг эволюцион босқичларини белгилаш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур ёндашув Ўзбекистонда маъмурий суд тизими тараққиётининг миллий ва глобал ўлчамлардаги ўзига хос хусусиятларини комплекс тарзда очиқ бериш имконини яратади. Шу нуқтаи назардан, ҳар бир босқич доирасида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, давлат қарорлари ҳамда амалга оширилган институционал ислоҳотлар ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилиниши лозим. Бундай таҳлил маъмурий судлар фаолияти самарадорлигига, суд назорати механизмларининг шаклланишига ҳамда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш амалиётига қай даражада таъсир кўрсатганини аниқ ва илмий асосланган хулоса қилиш имконини яратиб беради.

Маъмурий ишлар юрисдикциясининг шаклланиши ва ривожланиши Ўзбекистонда босқичма-босқич амалга ошган бўлиб, унинг конституциявий-ҳуқуқий ва институционал асослари изчил эволюция натижасида шаклланиши кузатилади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг методологик асосини маъмурий судлар тизимининг шаклланиши ва ривожланишини конституциявий-ҳуқуқий ҳамда институционал жараён сифатида ўрганишга имкон берувчи умумилмий ва махсус юридик тадқиқот усуллари ташкил этади.

Тадқиқотда, аввало, тарихий-ҳуқуқий усул қўлланилиб, Ўзбекистонда маъмурий адлия ва маъмурий судлар тизимининг ривожланиши муайян хронологик босқичларга ажратилган ҳолда ўрганилди. Мазкур усул маъмурий судлар тизимининг бир вақтнинг ўзида шаклланиган институт эмаслигини, балки конституциявий тамойиллар, суд-ҳуқуқ ислохотлари, процессуал механизмлар ва институционал ўзгаришларнинг изчил ривожланиши натижаси эканлигини аниқлаш имконини берди.

Формал-юридик усул асосида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, суд тизими ва маъмурий суд ишларини юритишга оид қонун ҳужжатлари, Президент фармонлари ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмуни ўрганилди. Ушбу усул ёрдамида маъмурий судларнинг ҳуқуқий мақоми, юрисдикцияси, давлат органлари ва мансабдор шахслар қарорлари устидан суд назоратини амалга ошириш ваколатлари ҳамда маъмурий низоларни кўриб чиқишнинг процессуал асослари таҳлил қилинди.

Тадқиқотда тизимли-структуравий таҳлил усули маъмурий судлар фаолиятини фақат алоҳида ҳуқуқий нормалар доирасида эмас, балки суд ҳокимияти, давлат бошқаруви, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва маъмурий процесс институтлари билан ўзаро боғлиқ тизим сифатида баҳолаш учун қўлланилди. Мазкур ёндашув маъмурий судларнинг институционал мустақиллиги, юрисдикция чегаралари, ташкилий инфратузилмаси ҳамда суд назоратининг самарадорлиги ўртасидаги ўзаро алоқаларни аниқлашга хизмат қилди.

Шунингдек, қиёсий-ҳуқуқий усул асосида Ўзбекистонда маъмурий адлия тизимининг ривожланиш хусусиятлари хорижий давлатлар тажрибаси ҳамда маъмурий юрисдикция масалаларига бағишланган илмий ёндашувлар билан қиёсланди. Бу орқали маъмурий судлар тизимининг шаклланишида ҳуқуқий давлат тамойиллари, суд мустақиллиги, юрисдикциянинг аниқ белгиланиши ва давлат органлари фаолияти устидан суд назоратининг институционал аҳамияти баҳоланди.

Статистик ва эмпирик таҳлил усули суд фаолиятига оид очиқ статистик маълумотлар, суд амалиёти шарҳлари ва маъмурий ишларни кўриб чиқиш натижаларини таҳлил қилишда қўлланилди. Мазкур маълумотлар норматив-ҳуқуқий ислохотларнинг

амалий натижаларини, жумладан, фуқароларнинг маъмурий судларга мурожаат қилиш имкониятлари, давлат органлари қарорлари устидан суд назоратининг кенгайиши ва маъмурий судлар фаолиятининг амалий самарадорлигини баҳолашга хизмат қилди.

Бундан ташқари, илмий манбаларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш усули орқали миллий ҳамда хорижий олимларнинг маъмурий адлия, маъмурий юрисдикция, суд мустақиллиги ва институционал ривожланиш масалаларига оид илмий қарашлари ўрганилди. Мазкур ёндашув тадқиқот натижаларини мавжуд илмий концепсиялар билан қиёслаш ва маъмурий судлар тизимининг институционал ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий омилларни умумлаштириш имконини берди.

Қўлланилган методларнинг ўзаро уйғунлиги Ўзбекистонда маъмурий судлар тизими ривожланишини норматив-ҳуқуқий, тарихий, институционал ва амалий жиҳатдан комплекс ўрганиш ҳамда унинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва давлат бошқаруви устидан самарали суд назоратини таъминлашдаги ўрнини баҳолаш имконини берди.

Натижалар. Дастлабки босқичда (1991–2000 йй.) маъмурий адлиянинг асосан норматив-ҳуқуқий пойдевори яратилди. 1992 йили қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияда суд ҳокимияти мустақиллиги, фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқи ва давлат органлари қарорлари устидан шикоят қилиш имконияти мустаҳкамланди.

Бироқ мазкур нормалар амалда тўлиқ институционал механизмлар билан таъминланмагани сабабли маъмурий низолар алоҳида суд юрисдикцияси доирасида эмас, балки бошқа судлар ёки ижроия органлари доирасида кўриб чиқилган. Суд тизимининг институционал мустақиллиги етарли даражада таъминланмаган. Амалиётда судлар ижроия ҳокимияти тизимидан мустақил эмасдек фаолият юритган ва бу ҳолат суд қарорларининг адолатлилиги ва ҳолислигига таъсир кўрсатган. Статистик маълумотларга кўра 1998–2000 йилларда маҳаллий ижро ҳокимияти органларининг ер участкалари ва лицензиялар билан боғлиқ қарорларидан фуқароларнинг шикоятлари умумий судларда кўрилган, аммо уларнинг 70 % ортиги рад этилган [4].

1-жадвал. Биринчи босқич: 1991–2000 йилларда Ўзбекистонда маъмурий адлия шаклланишига асос бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва амалий ислохотлар

Қонун / ҳужжат / ислохот	Асосий мақсад	Амалдаги натижа	Маъмурий судлар шаклланишига таъсири
1990 й. 31 октябр “Милиция ходимларини	Давлат хизматчилари ҳуқуқий мақомини	Давлат органлари ваколатлари мустаҳкамланди,	Маъмурий ҳуқуқнинг ижроия йўналишда

иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ҳимоя қилиш тўғрисида” Қонун	белгилаш, ижроия органлар фаолиятини ҳуқуқӣ тартибга солиш	аммо фуқароларнинг давлатга қарши суд орқали ҳимояси назарда тутилмади	ривожланишига асос яратди, суд назорати ҳали шаклланмади
1992 й. Конституция (106–112-моддалар)	Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлаш, инсон ҳуқуқларини кафолатлаш	Суд ҳокимияти конституциявий жиҳатдан мустақил деб эътироф этилди	Маъмурий адлия учун доктринал ва норматив пойдевор яратилди, аммо амалда татбиқ этилмади
1994 й. Жиноят кодекси, ЖПК, МЖТК	Суд иш юритишнинг умумий процессуал асосларини белгилаш	Суд жараёнлари тартибга солинди, маъмурий низолар эса суд орқали эмас, идора ичида ҳал қилинди	Маъмурий юстиция мустақил институт сифатида шаклланмади
1996 й. суд ҳокимиятига оид норматив ҳужжатлар	Суд тизимини институционал мустаҳкамлаш	Суд тизими ташкилий жиҳатдан шаклланди	Маъмурий юрисдикция ғояси илк бор ҳуқуқӣ муомалага кирди
2000 й. “Судлар тўғрисида” ги Қонун (янги таҳрир)	Судьялар мустақиллиги ва суд тизими ихтисослашувини мустаҳкамлаш	Суд тизими ҳуқуқӣ жиҳатдан шаклланди, аммо маъмурий ишлар умумий судларда қолди	Маъмурий судлар учун норматив асос бор, лекин амалий механизм йўқ
1996–1998 йй. Президент фармонлари (давлат бошқаруви ва давлат хизмати)	Ижроия ҳокимиятини ислоҳ қилиш, давлат хизматини ҳуқуқӣ тартибга солиш	Давлат хизматчиси ҳуқуқӣ субъект сифатида тан олинди	Маъмурий низолар кўпайиши учун асос яратилди, суд назоратига эҳтиёж ортиди

Манба. Муаллиф таҳлили

1990-йиллар ўртасидан бошлаб суд тизимини институционал мустаҳкамлашга қаратилган норматив ҳужжатлар қабул қилиниши натижасида суд ҳокимиятининг ташкилий асослари шакллантирилди ва маъмурий юрисдикция ғояси илк бор ҳуқуқӣ муомалага киритилди. 2000 йилда қабул қилинган “Судлар тўғрисида”ги Қонун суд тизимининг ихтисослашувини ва судьялар мустақиллигини мустаҳкамлаган бўлса-да, маъмурий ишлар ҳали ҳам умумий судлар доирасида кўриб чиқилиши давом этган. Шунингдек, давлат бошқаруви ва давлат хизматига оид ислохотлар натижасида давлат

органлари фаолияти кенгайиб, маъмурий низолар сони ошгани суд назоратига бўлган эҳтиёжни янада кучайтирган.

Умуман олганда, мазкур даврда маъмурий адлия учун зарур бўлган норматив ва доктринал асослар шаклланган бўлса-да, уни амалга оширувчи институционал механизмлар етарли даражада қарор топмагани сабабли маъмурий судлар мустақил институт сифатида шаклланмаган.

Кейинги босқичда (2001–2010 йй.) суд-ҳуқуқ ислохотлари 2-жадвалда берилган хронологияга асосан маъмурий адлия институти шаклланиши учун муҳим конституциявий ва институционал замин яратиб берган. Хусусан, 2002 йилги умумхалқ референдуми ва 2003 йилда Конституцияга киритилган ўзгартишлар орқали ҳокимиятлар бўлиниши тамойили мустаҳкамланиб, суд ҳокимиятининг мустақиллиги конституциявий даражада кафолатланди ҳамда ижро этувчи ҳокимиятнинг ҳисобдорлиги оширилди. Бу ўзгартишлар давлат органлари қарорларини ҳуқуқий баҳолаш ва суд назоратини кенгайтириш учун ҳуқуқий муҳит яратган бўлса-да, маъмурий низоларни кўриб чиқувчи алоҳида ихтисослашган судлар ҳали ташкил этилмаган эди.

Шу билан бирга, 2008 йилда жиноят-процессуал қонунчиликка киритилган “хабеас корпус” институти суд назоратини инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизми сифатида кучайтирди. Бироқ мазкур ислохотлар асосан жиноят-процессуал соҳада амал қилгани сабабли маъмурий адлия соҳасида тўғридан-тўғри институционал ўзгаришларга олиб келмади.

Умуман олганда, мазкур босқичда суд ҳокимиятининг институционал роли кучайтирилди, процессуал механизмлар кенгайди ва суд назоратининг аҳамияти ошди. Маъмурий ишлар юрисдикциясини алоҳида суд тизими доирасида амалга ошириш механизми эса тўлиқ шаклланмади.

2-жадвал. Иккинчи босқич (2001–2010 йй.): суд-ҳуқуқ ислохотлари ва процессуал механизмларнинг кенгайишига асос бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва ислохотлар

Қонун / ҳужжат / ислохот	Асосий мақсад	Амалдаги натижа	Маъмурий судлар шаклланишига таъсири
2002 йил умумхалқ референдуми ва 2003 йил Конституцияга киритилган ўзгартишлар 76–88,	Ҳокимиятлар бўлиниши тамойилини институционал мустаҳкамлаш, суд	Суд мустақиллиги конституциявий даражада эътироф этилди, ижро ҳокимиятининг	Маъмурий судларни алоҳида институт сифатида жорий этиш учун

89–98, 102, 106–112-моддалар)	хокимияти ролини кучайтириш	хисобдорлиги ошди, аммо маъмурий низолар ҳали махсус судларда кўрилмади	конституциявий муҳит шаклланди
2008. Жиноят-процессуал кодексига киритилган ўзгартишлар — Хабеас корпус	Шахсий эркинликни суд орқали ҳимоя қилиш	Қамоққа олиш ва ушлаб туриш фақат суд санкцияси билан амалга оширила бошлади	Суд назорати инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда кучайди, лекин фақат жиноят соҳасида
2001-2005. Президент фармонлари— суд-ҳуқуқ ислохотлари	Суд мустақиллигини кучайтириш ва судьялар мақомини ошириш	Судьялар фаолиятида ташкилий барқарорлик ошди, аммо ижро ҳокимияти таъсири тўлиқ бартараф этилмади	Маъмурий судларни мустақил тизим сифатида шакллантириш эҳтиёжи сақланиб қолди

Манба. Муаллиф таҳлили

Учинчи босқичда (2011–2016 йй.) маъмурий низоларни судларда кўриб чиқиш амалиёти фаоллашган бўлса-да, улар турли суд юрисдикциялари доирасида ҳал этилгани сабабли ягона ёндашув шаклланмади. Бу эса маъмурий ишлар юрисдикциясини аниқ белгилаш ва ихтисослашган суд тизимини жорий этиш заруратини янада кучайтирди.

Бу даврда қабул қилинган норматив ҳужжатлар ва амалга оширилган ислохотлар (3-жадвал) таҳлили суд назоратини кучайтириш, судьялар мустақиллигини таъминлаш ва давлат органлари фаолиятининг очиклигини оширишга қаратилган бўлиб, маъмурий низоларни суд орқали кўриб чиқиш учун зарур амалий заминни шакллантирди. Хусусан, 2011 йилда жиноят-процессуал қонунчиликка киритилган ўзгартишлар доирасида “хабеас корпус” институтининг кенгайтирилиши суд назоратини ижро ҳокимиятидан ажратиш ва шахсий эркинликни суд орқали ҳимоя қилиш механизмларини мустаҳкамлади.

Шу билан бирга, 2012 йилда “Судлар тўғрисида”ги Қонунга киритилган ўзгартишлар судьялар мустақиллигини кучайтириш, уларга нисбатан босим учун жавобгарликни ошириш орқали суд фаолиятининг институционал асосларини мустаҳкамлади [19]. 2014 йилда қабул қилинган “Давлат органлари фаолияти очиклиги тўғрисида”ги Қонун давлат органларининг ахборот бериш мажбуриятини кучайтириб, маъмурий актларни судда баҳолаш учун зарур далиллар базасини кенгайтди [16]. Шунингдек, “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонуннинг

янги таҳрири фуқаролар мурожаатларини процессуаллаштириб, маъмурий низоларни судга чиқишини тизимлаштиришга хизмат қилди [17].

Кейинги ислохотлар доирасида давлат органлари қарорларига шикоят қилиш имкониятларининг кенгайиши ҳамда судьялар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимининг такомиллаштирилиши маъмурий адлияни амалий жиҳатдан ривожлантиришга хизмат қилган бўлса-да, судьялар ихтисослашувининг етарли даражада таъминланмагани маълум чекловларни сақлаб қолди.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур босқичда суд назорати кучайган, фуқароларнинг давлат органлари қарорларидан шикоят қилиш имкониятлари кенгайган. Бироқ маъмурий ишлар юрисдикциясини мустақил ва ихтисослашган судлар доирасида амалга ошириш механизми ҳали тўлиқ шаклланмаган. Бу эса маъмурий судларни алоҳида институт сифатида ташкил этиш эҳтиёжини институционал даражада янада кучайтирган.

3-жадвал. Учинчи босқич (2011–2016 йиллар): маъмурий адолат амалиётининг шаклланишига асос бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва ислохотлар

Қонун / ҳужжат / ислохот	Асосий мақсад	Амалдаги натижа	Маъмурий судлар шаклланишига таъсири
2011 й. 29 август ЖПКга ўзгартишлар (habeas corpus институти кенгайтирилиши)	Шахсий эркинликни суд назорати орқали химоя қилиш	Айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги илтимосномаларни кўриб чиқиш судлар ваколатига ўтказилди	Суд назоратини ижро ҳокимиятидан ажратиш тамойили мустаҳкамланди
2012 й. 18 апрель «Судлар тўғрисида» ги Қонунга ўзгартишлар	Судья мустақиллигини кучайтириш	Судьяларга босим учун жавобгарлик оширилди	Маъмурий низоларни холис кўриб чиқиш учун институционал муҳит яхшиланди
2014 й. 5 май «Давлат органлари фаолияти очиклиги тўғрисида» ги Қонун	Давлат қарорларининг очиклигини таъминлаш	Давлат органлари ахборот бериш мажбурияти кучайтирилди	Маъмурий актларни судда баҳолаш учун далиллар базаси очиклашди

2014 й. 3 декабрь «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида» ги Қонун (янги таҳрир)	Фуқаролар шикоятини процессуаллаштири ш	Мурожаатларни кўриб чиқиш мажбурий тартибга солинди	Маъмурий низоларнинг судга чиқиши тизимлашди
2015 йил 29 декабр. «ЎР айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» ги Қонун	Суд-ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш	Давлат органлари қарорларига шикоят қилиш кенгайди	Маъмурий судларга эҳтиёж институционал даражада шаклланди
Судьялар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш tizими	Судьялар малакасини ошириш	Ихтисослашув етарли эмаслиги сақланиб қолди	Маъмурий судларни алоҳида тизим сифатида ташкил этиш эҳтиёжи кучайди

Манба. Муаллиф таҳлили

Мазкур муаммоларга жавоб сифатида тўртинчи босқичда (2017–2020 йй.) маъмурий судлар алоҳида ихтисослашган суд тизими сифатида ташкил этилди ва маъмурий ишлар юрисдикцияси қонунчиликда аниқ белгилаб қўйилди. Хусусан, махсус қонунлар ва процессуал кодекс қабул қилиниши натижасида давлат органлари ва мансабдор шахслар қарорлари устидан шикоятларни кўриб чиқиш ваколати маъмурий судларга бириктирилди. Маъмурий адлиянинг илк бор институционал жиҳатдан тўлиқ шаклланишини таъминлади.

Ушбу босқичда қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар (4-жадвал) маъмурий судларни ташкил этиш, уларнинг юрисдикциясини белгилаш ва маъмурий низоларни кўриб чиқишнинг махсус процессуал тартибини жорий этишга қаратилди. Хусусан, 2017 йилда қабул қилинган “Маъмурий судлар тўғрисида”ги Қонун маъмурий судларни алоҳида ихтисослашган суд тизими сифатида ташкил этиб, уларнинг институционал мустақиллигини таъминлади [18].

Кейинги босқичда 2018 йилда қабул қилинган “Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисида”ги Қонун маъмурий низоларни кўриб чиқишнинг махсус процессуал механизмларини жорий этиб, судьялар ихтисослашувини таъминлаш ва суд назорати доирасини кенгайтиришга хизмат қилди. Бу эса давлат органлари ва мансабдор шахслар қарорлари устидан суд орқали самарали ҳимоя механизмларини шакллантирди [18].

Шу билан бирга, 2017–2019 йилларда амалга оширилган суд-ҳуқуқ ислохотлари доирасида қабул қилинган Президент фармонлари суд мустақиллиги, очиқлик ва шаффофлик тамойилларини мустаҳкамлаб, маъмурий судларнинг ижро этувчи ҳокимият фаолияти устидан ҳуқуқий назоратни амалга оширувчи муҳим институт сифатидаги ролини кучайтирди. Бу жараён суд амалиётида давлат органлари қарорларини бекор қилиш ҳолатларининг ортиши орқали намоён бўлди.

Амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, мазкур босқичда ер муносабатлари, лицензиялаш ва ижтимоий таъминот соҳаларида давлат органларига қарши даъволарнинг қаноатлантирилиши ортиб, маъмурий судлар фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда амалий ва самарали механизмга айланган.

Умуман олганда, мазкур даврда маъмурий адлия институти илк бор институционал ва процессуал жиҳатдан тўлиқ шаклланиб, давлат органлари фаолияти устидан самарали суд назоратини таъминловчи мустақил суд тизими сифатида қарор топган.

4-жадвал. Тўртинчи босқич (2017–2020 йиллар): маъмурий судларнинг институционал шаклланишига асос бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва ислохотлар

Қонун/ ҳужжат / ислохот	Асосий мақсад	Амалдаги натижа	Маъмурий адлия шаклланишига таъсири
2017. “Маъмурий судлар тўғрисида”ги Қонун	Маъмурий судларни мустақил суд тизими сифатида ташкил этиш	Маъмурий судлар алоҳида институт сифатида фаолият бошлады	Маъмурий адлия институционал жиҳатдан шаклланди
2018. “Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисида”ги Қонун (2018)	Маъмурий низоларни кўриб чиқишнинг махсус процессуал тартибини жорий этиш	Судьялар ихтисослашуви таъминланди, суд назорати кенгайди	Инсон ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш самарадорлиги ошди
2017-2019. Президент фармонлари (2017–2019) — суд-ҳуқуқ ислохотлари	Суд мустақиллигини ва очиқликни кучайтириш	Суд амалиётида давлат органлари қарорларини бекор қилиш ҳолатлари кўпайди	Маъмурий судлар ижро ҳокимиятини ҳуқуқий чекловчи механизмга айланди
Суд амалиёти (ер, лицензия, ижтимоий таъминот)	Фуқароларнинг суд орқали	Давлат органларига қарши даъволар	Маъмурий адлия инсон

	химояланишини таъминлаш	қаноатлантирилиши орти	ҳуқуқлари кафолатига айланди

Манба. Муаллиф таҳлили

Бешинчи босқич — 2020 йилдан кейинги давр: инсон ҳуқуқларига йўналтирилган ва рақамлашган маъмурий адлия босқичи бўлди [8]. Бу давр Ўзбекистонда маъмурий судлар тизимининг инсон ҳуқуқларини химоя қилишга йўналтирилган ҳамда рақамли технологиялар асосида модернизация қилинган босқичи сифатида таърифланади [10]. Инсон ҳуқуқларини химоя қилишга йўналтирилган ушбу босқичда суд-ҳуқуқ тизимини рақамлаштиришга оид бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Хусусан: Ўзбекистон Республикаси Президентининг суд-ҳуқуқ тизимини рақамлаштиришга доир фармон [14] ва ҳукумат қарорлари [13] асосида:

- “Электрон суд” (E-sud) ахборот тизими жорий этилди;
- судга электрон тарзда мурожаат қилиш;
- иш материалларини онлайн юбориш;
- суд қарорларини очик электрон базаларда эълон қилиш амалиёти йўлга қўйилди.

Ушбу норматив янгиликлар маъмурий суд ишларини юритишда очиклик, шаффофлик ва ҳисобдорлик тамойилларини институционал даражада мустаҳкамлади [15].

Амалий жиҳатдан, рақамлаштириш:

- фуқароларнинг маъмурий судларга мурожаат қилишини енгиллаштирди;
- ҳудудий чекловларни камайтирди;
- давлат органларига қарши даъволарни кўриб чиқиш муддатларини қисқартиришга хизмат қилди.

Маъмурий суд амалиётида айниқса:

- ер муносабатлари,
- ижтимоий таъминот,
- лицензия ва рухсатнома бериш,
- давлат хизматлари соҳаларида

фуқароларнинг электрон тарзда берилган даъволари асосида давлат органлари қарорларини бекор қилиш ёки уларни муайян ҳаракатни амалга оширишга мажбурлаш билан боғлиқ кейслар сони ортгани кузатилди [13].

Хусусан, 2024 йилда 2 581 нафар шахсга нисбатан биринчи инстанция судлари томонидан чиқарилган қарорлар бекор қилиниб, 2 945 нафар шахсга нисбатан чиқарилган суд қарорлари ўзгартирилганлиги статистик маълумотларда қайд этилди [6].

Халқаро индекслар маълумотлари, таҳлилий ҳисоботлар ҳамда мамлакат бўйича тайёрланган брифлар таҳлиliga кўра, айнан ушбу босқичдан бошлаб Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизими институционал шаклланишнинг бошланғич босқичига киргани халқаро экспертлар томонидан эътироф этилади. Хусусан, суд назоратининг кенгайиши, фуқароларнинг давлат органлари қарорлари устидан суд орқали шикоят қилиш имкониятларининг ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланиши ҳамда давлат органлари фаолияти очиқлигини таъминлашга қаратилган норматив ислохотлар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишни амалий ҳуқуқий механизм сифатида шакллантиришга хизмат қилгани айтилади [12].

Хулоса қилиб айтганда, норматив-ҳуқуқий ривожланишнинг бешинчи босқичда маъмурий судлар:

- фуқаролар учун очиқ ва етиб бориш мумкин бўлган,
- процессуал жиҳатдан тезкор,
- рақамли технологиялар орқали шаффоф институтга айланди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда маъмурий судлар ривожланишининг бошланиши ушбу судларнинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш самарадорлигига таъсиридан бошланади. Ушбу жараён 2017 йилдан бошланган бўлиб, ундан олдинги давр бу норматив-ҳуқуқий базани шаклланиш давридир. Шу нуқтаи назардан, 5-жадвалда кўрсатилгандек Ўзбекистонда маъмурий судларнинг самарадорлиги 2017 йилга қадар паст даражада сақланиб қолган.

5-жадвал. Ўзбекистонда маъмурий адлия эволюциясининг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш самарадорлигига таъсири

Босқич	Давр	Инсон ҳуқуқларига таъсири
I босқич. Маъмурий адлиянинг норматив-символик шаклланиш даври	1991–2000	Билвосита
II босқич. Суд-ҳуқуқ ислохотлари ва процессуал механизмларнинг кенгайиши	2001–2010	Чекланган
III босқич. Маъмурий адолат амалиётининг шаклланиши	2011–2016	Ўрта
IV босқич. Маъмурий судларнинг институционал шаклланиши	2017–2020	Юқори
V босқич. Инсон ҳуқуқларига йўналтирилган ва рақамлашган маъмурий адлия босқичи	2020 →	Юқори ва тизимли

Манба. Муаллиф таҳлили

Муҳокама. Маъмурий судлар тизими шаклланишидан олдин ҳуқуқий-норматив асосларни мустаҳкамлашга қаратилган босқичнинг мавжудлиги нафақат Ўзбекистон, балки кўплаб хорижий давлатлар тажрибасига ҳам хосдир. Хусусан, Германия ва Франция каби ривожланган ҳуқуқий тизимларда ҳам маъмурий адлия институти аввало ҳуқуқий давлат тамойиллари, суд назорати концепцияси ва норматив-ҳуқуқий база шакллангандан кейин институционал жиҳатдан ривожланган. Шунингдек, ўтиш давридаги давлатлар тажрибаси ҳам шуни кўрсатадики, маъмурий судлар тизимининг самарали фаолияти учун дастлаб ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш кафолатларини белгилаш ва давлат органлари фаолияти устидан назорат механизмларини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш зарур бўлади.

Демак, маъмурий судлар тизимининг шаклланиши тасодифий ёки бир босқичли жараён эмас, балки узоқ муддатли ҳуқуқий-норматив эволюция натижаси. Ўзбекистон мисолида ҳам, хорижий тажрибада бўлгани каби, аввало конституциявий тамойиллар — ҳокимиятлар бўлиниши, суд мустақиллиги ва қонун устуворлиги мустаҳкамланиб, шундан кейингина маъмурий судлар институционал жиҳатдан шаклланиш имконига эга бўлган. Лекин ҳар қандай ривожланган жамиятда норматив-ҳуқуқий асослар шаклланиб бўлгач, институционал механизмларга эътибор қаратиш ва улар ўртасидаги мутаносибликга эришиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Маъмурий судларнинг институционал ва тузилмавий муаммоларни аниқлашга ердам берувчи мезонларни шакллантиришда маъмурий адлия назарияси ва маъмурий судлар тизими самарадорлигини тадқиқ этган хорижий ҳамда миллий олимларнинг илмий қарашлари мавжуд. Ривожланиш даврида маъмурий судлар тизимининг барқарор фаолият юритиши, юрисдикциянинг аниқ белгиланганлиги ва ваколатларнинг изчил тақсимланганлигига боғлиқ эканлиги миллий ҳуқуқшунос олимларимиз И. Хамедов (2025) [11], Т. Рахмонов (2022) [9], ғарб оимлари Крейг (2021) [1]; Перлингеиро (2016) [5] томонидан асослаб берилган. Уларнинг тадқиқотларида, судлар ўртасидаги ваколатлар ноаниқлиги ҳуқуқни қўллаш амалиётида зиддиятларни келтириб чиқарганлигини асослайди.

Ўзбекистонда маъмурий ишлар юрисдикциясининг шаклланиши билан бирга, уларни судлар ўртасида тақсимлаш тизими ҳам босқичма-босқич ривожланди. Дастлабки босқичларда маъмурий низолар умумий ва иқтисодий судлар томонидан кўриб чиқилгани сабабли юрисдикция чегаралари аниқ белгиланмаган ва бир хил низолар турли судлар томонидан кўриб чиқилган. Кейинги ислохотларга қарамай, ер, солиқ ва лицензиялаш каби соҳаларда юрисдикция ихтилофлари сақланиб қолди.

2017 йилдан бошлаб маъмурий судлар ташкил этилиши ва махсус процессуал тартиб жорий қилиниши мазкур масалани марказлаштиришга хизмат қилди. Бироқ амалиётда оммавий ва хусусий ҳуқуқий низоларни ажратишдаги қийинчиликлар туфайли айрим ишлар ҳали ҳам судлар ўртасида кўчиб юриши ҳолатлари кузатилмоқда. Шу тариқа, юрисдикция тақсимооти норматив жиҳатдан шаклланган бўлса-да, унинг амалдаги татбиқида айрим ноаниқликлар сақланиб қолмоқда.

Маъмурий юрисдикция билан бир қаторда олимар маъмурий суд инфратузилмасининг мукамаллиги, маъмурий суд аппарати ходимларининг профессионаллик даражаси, электрон судлов тизимларининг жорий этилганлиги ҳам институционал шароитни баҳолашда муҳим мезон сифатида қаралади. Бу ҳақида Хелд М. (2022) [2], OECD ҳисоботлари (2024) [3] ҳамда БМТ Тараққиёт дастури (UNDP, 2000) [7] тадқиқотларида ҳам суд инфратузилмасининг ривожланганлиги суд хизматларининг сифатини ошириш, судларга мурожаат қилиш имкониятларини кенгайтириш ва қарорларнинг самарали ижросини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга экани таъкидланади.

Хулоса. Шу жиҳатдан, институционал шароитларнинг яхшиланиши маъмурий судлар самарадорлигини ошишига ижобий таъсир кўрсатади деган гипотезани (Гипотеза 1 – Суд мустақиллиги) илгари суриш ва уни юқорида асосланган мезонлар орқали баҳолаш тадқиқотнинг асосий вазифалардани бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида маъмурий судлар тизимининг шаклланиши ва ривожланиши таҳлили шуни кўрсатадики, мазкур институтнинг самарали фаолият юритиши фақат махсус судларни ташкил этиш билан чекланмайди. Унинг барқарор ривожланиши, аввало, маъмурий юрисдикция чегараларининг аниқ белгиланиши, суд назорати механизмларининг изчил такомиллаштирилиши, судьялар ва суд аппарати ходимларининг касбий салоҳияти, шунингдек, замонавий суд инфратузилмаси ва рақамли технологияларнинг самарали жорий этилиши билан бевосита боғлиқ. Тадқиқотда ажратилган тарихий-ҳуқуқий босқичлар маъмурий адлия тизимининг норматив асослардан институционал механизмларга, кейинчалик эса инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтирилган замонавий ва рақамлашган судлов моделига босқичма-босқич ўтганини кўрсатади. Айниқса, 2017 йилдан кейин маъмурий судларнинг алоҳида ихтисослашган суд тизими сифатида фаолият бошлаши давлат органлари ва мансабдор шахслар қарорлари устидан суд назоратини кучайтириш учун сифат жиҳатдан янги институционал асос яратди. Шу билан бирга, маъмурий судлар тизимининг кейинги ривожланиши юрисдикцияга оид мавжуд ноаниқликларни камайтириш, оммавий ва хусусий ҳуқуқий низоларни аниқ фарқлаш, суд амалиётининг бир хиллигини таъминлаш ҳамда электрон судлов имкониятларидан кенг

фойдаланишни тақозо этади. Бу чоралар маъмурий одил судловнинг самарадорлигини ошириш, фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш имкониятларини кенгайтириш ва давлат бошқаруви устидан ҳукукий назоратни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Craig P. Administrative Law. — 9th ed. — London; New York: Sweet & Maxwell, 2021. — 1024 p. URL: https://archive.org/details/administrativela0000crai_z1n7
2. Held M. The Development of the Administrative Court Systems in Transition Countries and Their Role in Democratic, Economic and Societal Transition // Croatian and Comparative Public Administration. — 2022. — Vol. 22, No. 2. — P. 209–236. DOI: 10.31297/hkju.22.2.5.
3. OECD. OECD Public Governance Reviews: Uzbekistan: Towards a More Modern, Effective and Strategic Public Administration. — Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: 10.1787/2f36d8ec-en.
4. OSCE. Judicial Independence in Central Asia: Country Report Uzbekistan. — OSCE/ODIHR, 2001.
5. Perlingeiro R. A Historical Perspective on Administrative Jurisdiction in Latin America: Continental European Tradition versus U.S. Influence // British Journal of American Legal Studies. — 2016. — Vol. 5, No. 1. — P. 241–289. DOI: 10.1515/bjals-2016-0008.
6. Qalampir.uz. “Маъмурий судлар 1 йилда 2,5 мингдан ортиқ қарорни бекор қилган” (Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборот хизмати маълумотлари асосида). URL: <https://qalampir.uz/uz/news/ma-muriy-sudlar-1-yilda-2-5-mingdan-ortik-k-arorni-bekor-k-ilgan-114188>
7. UNDP Uzbekistan. Public Administration Reform Review. — 2000. URL: <https://www.undp.org/uzbekistan>
8. Барлибаева Д.А. Досудебная справедливость и правовой щит: новый механизм защиты прав граждан в Узбекистане // Обзор законодательства Узбекистана. — 2025. — № 3. — С. 35–45.
9. Рахмонов Т. Некоторые аспекты административной юстиции в Узбекистане // Общество и инновации. — 2023. — № 4. — С. 56–64.
10. Хамедов И.А., Кутыбаева Е.Д., Цай И.М., Файзиев Ф.М. Современное административное право Республики Узбекистан. — Ташкент: Dimal, 2023. — 677 с.
11. Хамедов И.А. Что сдерживает реализацию правового эксперимента в сфере досудебного рассмотрения административных споров: интервью. — 19.11.2025. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2025/11/19/admin-reform/>

12. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси материаллари. Парламент ахборотномаси ва қонунчиликка оид ҳисобот материаллари. URL: https://parliament.gov.uz/media/post_attachments/10_2024.pdf

13. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Маъмурий ишлар бўйича судлов ҳайъати. 2024 йилнинг тўртинчи чорагида тафтиш тартибида қўрилган ишлар бўйича суд амалиёти обзори. URL: <https://sud.uz/court-experiments/administrative-court-experiments/>

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 21 августдаги ПФ–140-сон “Судлар фаолиятига сунъий интеллект технологияларини жорий этиш орқали одил судловга эришиш даражасини ошириш ҳамда суд тизимининг моддий-техник таъминотини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. URL: <https://lex.uz/docs/7696567>

15. Ўзбекистон Республикасининг 2025 йил 11 мартдаги ЎРҚ–1047-сон “Аҳолига суд муҳокамаларида масофадан иштирок этиш учун янада қулай шароитлар яратилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни. URL: <https://lex.uz/docs/7426957>

16. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ–369-сон, 05.05.2014. URL: <https://lex.uz/docs/-2381133>

17. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ–445-сон, 11.09.2017. URL: <https://lex.uz/docs/-3336169>

18. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. URL: <https://www.lex.uz/acts/3527353>

19. Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ–703-сон, 28.07.2021. URL: <https://lex.uz/docs/-5534923>